

Een tribunaal zonder straf: de nieuwe weg voor een democratisch transitie-model?

KRIS VANSPAUWEN *

Bespreking: Afshin Ellian, *Een onderzoek naar de Waarheids- en Verzoeningscommissie van Zuid-Afrika*, Nijmegen, Wolf Legal Productions, 740 p.

De gepubliceerde doctoraatsverhandeling van Afshin Ellian is een lijvige juridische en politiek-filosofische studie geworden van de waarheidscommissie als rechtsmechanisme binnen de context van een onderhandelingstransitie. Het is meteen ook het eerste boek in deze discipline geschreven in het Nederlands taalgebied over de Zuid-Afrikaanse Waarheids- en Verzoeningscommissie. De vraag die centraal staat in deze studie luidt als volgt: Waarom kozen de Zuid-Afrikanen voor een waarheidscommissie met een conditionele amnestieregeling in plaats van een klassiek straftribunaal om de misdaden uit het apartheidstelsel te onderzoeken? Wat bewoog hen om de weg van verzoening in te gaan in plaats van bestraffing? De auteur probeert naar het einde toe een antwoord te geven op de vraag of een waarheidscommissie als een volwaardig tribunaal kan gezien worden zonder in strijd te zijn met internationale rechtsbeginselen. De studie is op dat vlak alleszins een rechtswetenschappelijke analyse van het fenomeen politieke misdaad en de rechtstatelijke reactie hierop. Maar de verdienste van de auteur is dat de veelzijdigheid die schuilgaat achter de studie een zeer brede lezersgroep kan aantrekken. Zo zullen onder meer de politiekfilosofen ruimschoots aan hun trekken komen wanneer Ellian ingaat op de thematiek van de politieke misdaad, de transitie, en de concepten waarheid en verzoening. Hij vertrekt hier vanuit de fenomenologische traditie van Hannah Arendt. Ook voor de criminologie en de victimologie biedt deze studie een belangrijke bijdrage. De criminoloog stoot onmiddellijk op een groot onontgonnen onderzoeksterrein. De dialectiek van misdadiger-slachtoffer in het kader van politiek (staats)geweld is op dit vlak al minstens een van de uit het oog springende aspecten in het domein van *transitional justice*. En tenslotte is het overbodig te vermelden dat het oeuvre een rechtswetenschappelijke relevantie draagt. Het zwaartepunt situeert zich hier volgens mij rond de problematische positie van amnestie in het kader van mensenrechtenschendingen en straffeloosheid. De auteur neemt hier een duidelijk standpunt in: indien een amnestieregeling onder voorwaarden, zoals die werd toegepast door de Zuid-Afrikaanse Waarheids- en Verzoeningscommissie, voldoende waarborgen biedt voor daders en slachtoffers, dan moet dit mechanisme door het internationale recht en door andere landen gerespecteerd worden.

Het mag dan ook niet verwonderen dat Ellian besluit dat het Zuid-Afrikaanse model een volwaardig tribunaal is, evenwel zonder straffunctie. Of we echter moeten geloven dat een "tribunaal zonder straf" vervolgens ook zijn plaats zal krijgen in de nieuwe transitiepolitiek, zal maar de vraag blijven. Tijdens het schrijven van zijn boek werden er wereldwijd nog - met wisselend succes - tal van waarheidscommissies opgericht. Ik geef hieronder enkele betekenisvolle en uiteenlopende voorbeelden om aan te geven dat de "succesformule" van Zuid-Afrika zeker geen nieuwe trendsetter werd ondanks de verscheidene pogingen om Zuid-Afrikaanse experts aan te trekken in het uitdenken en het oprichten van een commissie.

In 2000 richtte Peru zijn *Comisión de la Verdad y Reconciliación* op. Hun mandaat was voornamelijk gericht op het in kaart brengen de mensenrechtenschendingen in de periode 1980-2000, en het analyseren van de oorzaken van dit geweld. De grootste kritiek die geuit werd, richtte zich op het feit dat de commissie als dusdanig geen jurisdictie had als volwaardig tribunaal, waardoor daders geen rekenschap moesten afleggen. In 2001 riep toenmalige President Kostunica een waarheidscommissie in het leven in Servië-Montenegro. Deze oprichting is meteen ook het meest markante wapenfeit geweest in de geschiedenis van de commissie zelf. Van meet af aan waren er noch procedures, noch een tijdsperiode, noch een budget voorzien. De voornaamste kritieken naar de oprichting van de commissie waren onder meer het gebrek aan dialoog en leiderschap met en in de omliggende landen uit de Balkan. Ook het overleg op nationaal niveau met NGO's en slachtoffergroepen, maar zelfs ook met het eigen parlement in Servië en Montenegro vond nooit plaats. Tenslotte werd de legitimiteit en onpartijdigheid van de commissie van in den beginne sterk aangetast door de uiterst homogene en selectieve samenstelling van de commissie. Het is dus zeer twijfelachtig of deze presidentiële commissie ooit zijn werk zal kunnen aanvangen gezien de afwezigheid van de politieke wil en het gebrek aan steun vanuit de civiele samenleving.

Eveneens in 2001 richtte het overgangsbestuur van Oost-Timor onder leiding van de Verenigde Naties de *Comissão de Acolhimento, Verdade e Reconciliação* op. Deze commissie verschilt duidelijk van het Zuid-Afrikaanse model in die zin dat zij niet als startpunt van de onderhandelingstransitie mag gezien worden. De commissie werd opgericht toen het transitieproces al een eind onderweg was, en het voerde slechts haar werkzaamheden uit in aanvulling op het centrale transitiemechanisme, de districtrechtbank van Dili, die als "serious crimes unit" fungeerde. Ernstige misdaden worden resoluut vervolgd en berecht voor dit strafhof en van amnestieregelingen was geen sprake. De commissie kreeg op zijn beurt de ondergeschikte taak om zich vooral bezig te houden met het verzoeningsproces op lokaal niveau.

We merken dus nu al dat heel wat opvolgers van Zuid-Afrikaanse commissie enerzijds tekortschieten op vlak van jurisdictie, legitimiteit, leiderschap, en constitutionele geloofwaardigheid en anderzijds ook bewust voorbijgaan aan de verdienstelijke principes van een onderhandelingstransitie die er in Zuid-Afrika toe geleid heeft dat een waarheidscommissie als enig en volwaardig tribunaal zonder straf en met voorwaardelijke amnestieregeling kan fungeren. Moeten we dan Ellian toch gelijk geven dat Zuid-Afrika, gezien zijn specifieke voorgeschiedenis, culturele context en de aanwezigheid van uitzonderlijk leiderschap, een uitzondering zal blijven in de geschiedenis van de strijd tegen de straffeloosheid? En kan een waarheidscommissie, om het met zijn eigen woorden te zeggen, maar slagen in een christelijk geïnspireerde cultuur? Ik denk dat de auteur met deze sobere vaststelling op zijn minst een afbreuk doet aan de verdienstelijke studie die hij voorlegt. Ashin Ellian heeft ons zonder meer belangrijke lessen doen trekken voor de internationale gemeenschap in verband met de toekomst van transitional justice, maar misschien nog belangrijker, op het vlak van internationaal recht. Ook al zullen we weinig illusies moeten koesteren over de maatschappelijke en politieke impact van dit werk op de internationale transitiepolitiek, we mogen het terecht wel loven voor zijn wetenschappelijke kwaliteit.

* Als wetenschappelijk onderzoeker verbonden aan het Instituut voor Recht en Samenleving, aan de Faculteit Rechtsgeleerdheid van de K.U.Leuven.